

УДК 82.0

ЕПІТЕТ ЯК НОСІЙ ТА ЕЛЕМЕНТ СТИЛЮ

Олександр Волковинський

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300*

Розглянуто теоретико-методологічні засади сучасного вивчення епітета як носія та елемента стилю.

Ключові слова: елемент стилю, епітетна структура, носій стилю, стиль.

Свого часу О. Веселовський досить красномовно розпочав працю “З історії епітета” (1895) афористичними фразами: “Якщо я скажу, що історія епітета є історією поетичного стилю в скороченому виданні, то це не буде перебільшенням. І не тільки стилю, але й поетичної свідомості від її фізіологічних і антропологічних витоків та їхнього вираження в слові до їхнього закріплення в низці формул, що наповнюються змістом в наступних суспільних світосприйняттях. За деяким епітетом, до якого ми ставимся байдуже, так ми до нього звикли, лежить далека історико-психологічна перспектива, накопичення метафор, порівнянь і абстракцій, ціла історія смаку та стилю в його еволюції від ідей корисного та бажаного до виокремлення поняття прекрасного” [3, с. 59]. Ці положення спонукають до інтенсивних теоретичних міркувань щодо необхідності чіткого визначення особливостей понятійних стосунків між епітетом і стилем.

У сучасній філологічній науці проводять досить інтенсивні дослідження, предмет яких – стильова виразність епітета. Заради справедливості треба констатувати факт, що переважна більшість таких робіт має лінгвістичне та стилістичне спрямування. З літературознавчих праць можна згадати хіба що декілька, автори яких цілеспрямовано розглядали епітет у певних стильових проявах. Загальні та окремі стильові спроможності епітета розглядали Л. Бельська [2], М. Мацюх [6], М. Машукова [7], Г. Ойцевич [18], Н. Пелтола [19], З. Петрова [10], П. Первов [8], В. Перетц [9], І. Румнієце [11], І. Шталь [16] та ін. Та навіть з огляду на суттєві й позитивні досягнення в галузі вивчення стильової ролі епітета відчувається нестача методологічної впевненості та методичної культури в осмисленні функціонального призначення епітета в аспекті загальної теорії стилю. Саме з метою уточнення та конкретизації напрацювань і визначення подальших продуктивних перспектив варто перевести теоретичне осмислення епітета в русло теорії стилю й особливо – в площину таких понять як носії та елементи стилю.

Тому найперше зазначимо, що за традиційно вживаним терміном “епітет” варто вбачати наявність епітетної структури – ситуативно-оказіонального поєднання означення та означуваного, що завдяки дуальній організації приводить до художнього взаємозбагачення поняття та його прикмети. Тонкі семантичні поєднання різнорівневих складових в епітетній структурі, напружена зацікавленість в її появі та функціонуванні з

боку різних учасників літературно-художнього дієвого обміну сприяють проголошенню тези: **епітетна структура є естетичним об'єктом**. Тому аналіз епітетної структури є органічною частиною загального естетичного аналізу, в якому треба “зрозуміти естетичний об'єкт в його чисто художній своєрідності” [1, с. 17] та збагнути архітектоніку естетичного об'єкта.

Епітетна структура як цілісна мовленнєва одиниця (така, що має впорядкований звуковий, словесний матеріал) та як факт перцепції є композиційною формою. З іншого боку, епітетна структура в загальній цілісності та структурній завершеності отримує емоційно-пафосне наповнення, є одночасно носієм і виразником внутрішньої форми, гарантує збереження напруженості (реалізованих зусиль і прагнень), здобуває статус естетично-ціннісного утворення, виходить за межі перцепції й стає явищем активізованої апперцепції, яку спричинює архітектонічна форма.

Епітетна структура – складова частина масштабніших структурних утворень – мовленнєвого рівня та всього літературного твору. “Стиль як художня закономірність виражена в різних елементах структури художнього твору. Виражаючи закономірність стилю, елементи структури стають його носіями” [14, с. 68]. Саме за такою логікою епітетну структуру варто розглядати як носій стилю, оскільки поєднання означення та означуваного априорі має здатність до вираження стильової закономірності.

Особливий статус епітетної структури в системі систем (літературному творі) ґрунтується на тому, що **“стиль дійсно “починається” там, де починається форма художнього твору – із зображення та вираження, з побудови образу”** [14, с. 87]. Епітетна структура в нерозривній єдності означення та означуваного забезпечує вияви змісту форми, вираження та того, що виражається. Тому епітетну структуру варто визнати одним з важливих носіїв стилю, навіть – одним з первинних носіїв стилю.

Епітетну структуру можна розглядати як своєрідну мікросистему, в якій архітектонічно та семантично поєднуються означення (якість) та означуване (поняття). Характер взаємозв'язків між ними також є визначальним в аспекті понять “носій” та “елемент”.

Граматичні форми, що потенційно позначають якості, ознаки, властивості (прикметник, прийменник, займенник, прикладка тощо), варто розглядати як **епітетні носії**, тобто як **потенційні епітети**. “Ознакою в художньому творі є все, що пояснює, наділяє якістю назване” [12, с. 264]. Ця думка Г. Сивоконя своєрідно перегукується з дещо категоричним твердженням В. Маяковського: в поезії “все епітет” [17, с. 127]. Та все ж епітетом чи ліпше **елементом епітетної структури** потенційні носії прикмет можуть стати лише в конкретному художньо-текстовому втіленні.

Процес означення якості чи буквальна номінація прикмети ще не передбачає створення епітетної структури. Наприклад, не можна априорі стверджувати, що означення **“срібний”** є епітетом. Якщо цей атрибут стане частиною структури **“срібний злиток”**, то матимемо радше логічне означення, що за природою є автологічним. Однак і включення означення до певної структури не завжди достатнє, щоб з максимальною точністю та переконливістю визначити художньо-функціональні особливості тієї чи тієї структури. Якщо, наприклад, зустрінемо це ж словосполучення в певному контексті (**“срібний злиток душі”**), то зможемо відчутти посилення умовності й асоціативності, актуалізацію внутрішньої форми на рівні мікробразу. Тоді ті ж словесні елементи (**“срібний”** і **“злиток”**) завдяки актуалізації внутрішньої форми стають уже частинами

епітетної структури, дуально організованої, що й приводить до смислового збагачення обох компонентів – означення та означуваного. Саме характер системно-внутрішніх зв'язків, архітектонічно визначених та актуалізованих через внутрішню форму епітетної структури, приводить до семантичних зсувів у полях означення та означуваного. Виникає нове утворення, що унікально закріплюється в будь-якій неповторній комбінації.

Тому довільний перелік граматично оформлених прикмет (“*заплаканий*”, “*конгломератна*”, “*сніжний*” тощо) ще не забезпечує умовно-художнього виділення ознаки поняття. Доки означення не поєднається з означуванним у певному текстуальному втіленні, важко стверджувати, чи маємо справу з логічно-буквальним атрибутом поняття, а чи вказана характерна прикмета дає змогу перевести означуване у царину естетично ціннісного. Тобто у сполученнях на кшталт “*заплаканий діти*”, “*конгломератна інтеграція*”, “*сніжний січень*” виділені означення не створюють епітетних структур, оскільки вказані прикмети мотивовані необхідністю логічної конкретизації понять. Однак наведені означення можуть стати епітетами в дуально організованій структурі, між складниками якої посилюватимуться тонкі асоціативно-умовні зв'язки. Наприклад, у поезії В. Кобилянського “Знов вечір настав” поєднання означення “*заплаканих*” з поняттям “*трав*” акцентує не логічне виокремлення явища з-поміж подібних, а асоціативно-психічні та художні особливості неповторних переживань ліричного героя: “*Крізь віття, дрімливе і темне, / Од місяця світло вкрав / І кинув узори таємні / На килим ЗАПЛАКАНИХ трав*” [5, с. 60].

Символічною та футурологічною забарвленістю привертає увагу епітетна структура, що є квінтесенцією “Заклику” В. Кобилянського: “*Ми підем стрімкими стежками, / Що в'ються наче серпантини / В уборах тині / Що забруковані думками / КОНГЛОМЕРАТНОЇ людини*” [5, с. 108]. Маємо яскравий доказ того, що на початку ХХ ст. молодий речник українського модернізму тонко відчув: у майбутньому людству доведеться стрімко пройти бруківкою, яка стане трагічною матеріалізацією різноманітно-суперечливих ідей та гасел. І лише наприкінці ХХ ст. заговорили про конгломератну культуру. Зрозуміло, що її творцем є така ж конгломератна людина. Однак ще й сьогодні епітетна структура, яку запропонував В. Кобилянський майже століття тому, не має ознак сталості та широкого вжитку і не зафіксована в жодному словнику епітетів чи асоціативних означень.

Логічно некерований дух поета приводить до утворення несподіваних (з погляду традиційного сприйняття) епітетних структур: “*То я... Мій вільний дух / Під крилами беріз / На лоно сонних трав / Посіяв СНІЖНИЙ сум*” [5, с. 62]. Означення “*сніжний*” зберігає певну предметно-фізіологічну спрямованість, але неповторно зливається з умовно-абстрактною характеристикою емоційно-психологічного стану людини. Означення та означуване обмінюються функціональними якостями, семантично доповнюючи одне одного. “*Сніжний сум*” навіть бурхливій уяві важко б вдалося визначити чи пластично оформити. Ця епітетна структура значною мірою мотивована не пошуком логічно-пізнавальних відповідників, а радше магією звуків. Означення та означуване утворюють дуальну структуру, архітектонічну нерозривність елементів якої гарантують монофонічна (*С*) й поліфонічна (*Ж* і *С*, *Н* і *М*) алітерації. Звуки-скріпи в епітетній структурі “*СНІЖНИЙ Сум*” переводять усю конструкцію в сугестивну площину. Епітетна структура набуває ознак теургійного та сублимаційного утворення [див. детальніше 4, с. 14–23].

Отже, епітетна структура як складова стильової системи в її художній закономірності є **елементом стилю** та позначає самотність, оригінальність художнього мислення автора та особливостей його конкретного мовленнєвого втілення. Йдеться не лише про певну епітетну структуру, а ще й її характерні риси, своєрідність, особливості. Навіть однакові за складом епітетні структури отримують різне художнє навантаження та виконують різні функції залежно від того, до якої підсистеми чи системи входять.

Епітетна структура може бути елементом стилю масштабних рівнів – **художніх систем, напрямів, течій, шкіл**. Щодо цього можна навести досить показові спостереження: “У класицизмі стали вживати синій і блакитний кольори. У Ломоносова епітет “синій” починає з’являтися в сучасному його значенні: “Гор порядок чуть синее”, “утрення заря... румянит синий горизонт”, а в оді 1747 року вже зустрічається “небесная синева” ... До цього небо теж поетизували. Але перші віршотворці, нібито не зауважуючи його блакиті, прикрашали іншими епітетами, які були для них найпоетичнішими. Воно було завжди “чистое”, “ясное”, “светлое”, “златосветлое” і “светозарное” [13, с.139]. Продовжимо, що згодом С. Єсенін запропонував зовсім інші комбінації цієї ж колірної ознаки з різними поняттями: “**синий туман**”, “**синий день**”, “**синий май**”, “**вечером синим**”, “**синий сумрак**”, “**синий лязг**” та ін. Примхливе поєднання означення та означуваного за принципами симфори, складних асоціацій якнайліпше характеризує індивідуальні стильові особливості та особливості імажинізму. Нові стилі вимагають нової системи стильових елементів та нової системи епітетних структур.

Немає сумніву, що епітет – елемент семантично та стилістично навантажений. “Епітет разом із притуленими до нього іншими словами повинен захопити характер предмета якнайповніше в його різноманітті, показати цей предмет з нової сторони; тому епітет повинен бути несподіваним, начебто несумісним із сусідніми, іншими словами, він повинен кинути світло й убик того, хто сприймає зображуваний предмет” [15, с. 261]. Тому епітет часто знаходиться у витоках творення художнього образу та формування головних сюжетних моментів. А це ще більшою мірою увиразнює роль епітета як елемента стилю.

Особливу стильову експресію має повтор епітета. Повтор одного й того самого епітета в комбінованому поєднанні з різними означуваними або ж повтор однієї й тієї ж епітетної структури не може виглядати випадковим. “**І повторення епітетів і співставлення їх приводить до виявлення дуже тонких образотворчих відтінків**” [15, с. 189]. Визначення різноманітних функцій таких повторів сприяє поглибленому розумінню тексту, стильової своєрідності окремого твору та творчості письменника, а також розумінню унікальних і типологічних ознак стилю доби, напрямку, школи.

Як приклад, вкажемо на те, що з доби модернізму означення в епітетній структурі намагається навіть заступити чи витіснити саме поняття завдяки налаштованості на його одивнення. У добу модернізму та в подальшому розвитку літератури легкість художнього мовлення зникає саме через те, що епітетна структура втратила не лише семантичну, але й архітектонічну “**скромність**” (О. Брик). Це **яскраво підтверджено** в творчості К. Бальмонта, О. Блока, М. Волошина, М. Вороного, Я. Каспровича, В. Кобилянського, В. Маяковського, поетів-молодомузівців, В. Свідзінського, П. Тичини та багатьох інших.

Епітетні структури, що функціонують як елементи стилю, мають стійкі ознаки:

1) тяжіння до нерозривної архітектонічної та семантичної єдності означення й означуваного; 2) втрата в епітетній структурі, починаючи з доби модернізму, семантичної та архітектонічної “скромності”; 3) розщеплення через епітетну структуру типового індивідуальним; 4) принципова налаштованість епітетної структури на одивнення, що зумовлює смислові зсуви як означення, так й означуваного.

Дослідження різних архітектонічних модифікацій епітетів, їхньої функціональної ролі в тексті й у формуванні індивідуального стилю дає змогу з'ясувати характерні риси творів автора. Архітектонічне розташування епітетів та їхні загальні функції не тільки не суперечать виявам головних особливостей стилю, але й піддають додатковій кристалізації його домінантні риси. Для того, щоб якнайповніше скласти історію поетичного стилю, належить, насамперед, скласти історію епітетних структур, наголосимо текстуальну історію епітетних структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бахтин М.* Вопросы литературы и эстетики: исследование разных лет / М. Бахтин. – М., 1975. – 504 с.
2. *Бельская Л.* “Душа поэзии – эпитет” / Л. Бельская. – М., 1986. – № 3. – С. 191–196.
3. *Веселовский А. Н.* Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М.: Высш. шк., 1989. – 406 с. – (Классика литературной науки).
4. *Волковинський О.* Поетика епітета / Олександр Волковинський. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2011. – 350 с. – і–vii.
5. *Кобилянський В.* Поезії / Володимир Кобилянський. – К.: Рад. письменник, 1959. – 349 с.
6. *Мацюх М. Д.* Эпитет у беларускай вясельнай песни / М. Д. Мацюх // Весци АН БССР. Сер. грамад. навук = Вестн. Акад. наук БССР. Сер. обществ. наук. – Минск, 1990. – № 5. – С. 85–86.
7. *Машукова М. Х.* Эпитет в адыгском песенно-стихотворном фольклоре : автореф. дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.09 / Машукова Марьяна Хаутиевна ; Адыг. гос. ун-т. – Майкоп, 2008. – 25 с.
8. *Первов П. Д.* Эпитеты в русских былинах / П. Д. Первов. – Воронеж: Типография В. И. Исаева, 1902. – 44 с.
9. *Перетц В. Н.* К изучению “Слова о полку Игореве”: IV. Эпитеты в “Слове” и в устной традиции / В. Н. Перетц // Известия Отделения русского языка и словесности Академии Наук СССР 1925 года. – Л., 1926. – Т. XXX. – IV, 504 с. – С. 143–204.
10. *Петрова З. М.* Поэзия Н. М. Карамзина. Функции и структура эпитета / З. М. Петрова // Очерки по стилистике русских литературно-художественных и научных произведений XVIII – начала XIX в. – СПб.: Наука, 1994. – С. 145–166.
11. *Румнище И. Я.* Сложный эпитет как стилообразующий элемент в поэзии Пиндара : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Илзе Яновна Румнище; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1987. – 20 с.
12. *Сивокінь Г. М.* У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій / Г. М. Сивокінь. – К.: Фенікс, 2006. – 304 с.
13. *Снежков Ю. А.* Цветовые эпитеты в поэзии классицизма / Ю. А. Снежков // Вопросы русской литературы. – Львов: Изд-во “Вища школа”, 1980. – Вып. 1 (35). – С. 134–141.
14. *Соколов А. Н.* Теория стиля / А. Н. Соколов. – М.: Искусство, 1968. – 224 с. – Библиогр. в примеч.: с. 210–221.
15. *Чичерин А. В.* Идеи и стиль: О природе поэтического слова / А. В. Чичерин. – 2-е изд.,

- доп. – М.: Совет. писатель, 1968. – 376 с.
16. *Шталь И. В.* Гомеровский эпитет как элемент художественной системы / И. В. Шталь // Поэтика древнегреческой литературы: сб. статей / отв. ред. С. С. Аверинцев. – М.: Наука, 1981. – С. 331–365.
 17. *Якобсон Р.* Работы по поэтике: переводы / Роман Якобсон; [сост. и общ. ред. М. Л. Гаспарова]. – М.: Прогресс, 1987. – 464 с.
 18. *Ojcewicz G.* Epitet jako cecha idiolektu pisarza : Studium literaturoznawczo-leksykograficzne o twórczości poetyckiej Iwana Bunina / **Grzegorz Ojcewicz.** – Copyright for Grzegorz Ojcewicz, Katowice: “Śląsk”, 2002. – 451 s. – (Biblioteka Przeglądu Rusyeystycznego. Nr 6).
 19. *Peltola N.* *The Compound Epithet and Its Use in American Poetry from Bradstreet through Whitman* / Niilo Peltola. – Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino, 1956. – 299 pp. – (Annales Academiae Scientiarum Feenicae, Series B, no. 105).

Стаття надійшла до редколегії 16.02.2012

Прийнята до друку 21.02.2012

EPITHET AS THE CARRIER AND A STYLE ELEMENT

Oleksandr Volkovynskyi

*The Ivan Ohiyenko Kamyanets-Podilsk National University,
61, Ohiyenko st., Kamyanets-Podilsk, 32300*

In article theoretic-methodological bases of modern studying of an epithet as carrier and an element of style are considered.

Key words: a style element, epithets structure, the style carrier, style.

ЭПИТЕТ КАК НОСИТЕЛЬ И ЭЛЕМЕНТ СТИЛЯ

Александр Волковинский

*Камянець-Подольський національний університет імені Івана Огієнка,
ул. Огієнка, 61, г. Камянець-Подольський, 32300*

Рассмотрено теоретико-методологические основы современного изучения эпитета как носителя и элемента стиля.

Ключевые слова: элемент стиля, эпитетная структура, носитель стиля, стиль.